

Stadsförnyelse ur ett svenskt perspektiv

Fascinationen för bebyggelse vid vatten har funnits länge och det har av arkitekter och planerare liksom av allmänhet betraktats som mycket attraktivt och spännande att förena god arkitektur med kvaliteter i vattennära miljöer. Under senare delen av 90-talet fick fashionabla bostadsområden vid vatten lite av en revolution. Då inte möjligheten fanns att planera bebyggelse vid naturliga vattenmassor såsom sjöar, hav etc. skapade man konstgjorda vattensamlingar inom bebyggelse i syfte att förstärka kontakten med vattnet.

Haparanda kyrka (ny-brutalism) är som ensamt objekt knappast något exempel på stadsförnyelse i ordets rätta bemärkelse.⁹

Jag ska med hjälp av några svenska exempel karaktärisera och beskriva stadsförnyelse vid vatten i ett övergripande perspektiv för att i kapitlet efter det knyta an till

⁹ Bild hämtad från internetplats www.haparanda.se

Tullkammarkajen. Det finns stora likheter i alla exempel men förutsättningarna är ändå olika när det gäller t.ex. den befintliga miljön och stadsbyggnadstraditionen i resp. stad. Det här lite självständiga avsnittet syftar både till att introducera och inspirera.

Vad menas egentligen med stadsförnyelse? Något nytt och nyskapande i den fysiska miljön skulle nog många tolka det som. Men begreppet har fler dimensioner och ett större omfång än så. För att någonting ska betraktas som stadsförnyelse krävs det att arkitekten eller/och planeraren tar ett rejält grepp i sin ambition att förnya. En enskild byggnad med någon framhävande utsmyckning skulle kanske inte passa in i en arkitektonisk torftig omgivning, byggnaden skulle kanske rentav inte märkas. Ett kvarter eller en hel stadsdel med inslag av förnyelse skulle däremot kännas betydligt mer genomtänkt. Det skulle också bli mer tillgängligt för allmän beskådning.

Ekologiskt boende i stadsmiljö.¹⁰

Stadsförnyelse behöver inte enbart vara direkt visuella uttryck i arkitekturen utan kan vara ett eller flera nya

¹⁰ Bild hämtad från internetplats www.malmo.se

grepp i funktion, struktur och organisation i en bebyggelse. Ett exempel på detta är den integrerade stadsdelen med blandade funktioner såsom bostäder och service. En del i förnyelsen kan vara en ekologisk lösning ex. kretsloppanpassad bebyggelse. Den kan också omfatta någon ny teknisk lösning i energiförsörjningen och på en del håll har arkitekter, planerare, projekterare o.s.v. använt sig av datorstyrda centraler för boendets olika funktioner.

Hur planerar man vid vatten? Det gäller självklart att ta vara på det marina läget, utsikten och kontakten med vattnet. I de flesta fall av bostadsbebyggelse vid vatten har utsikten varit det primära och den högst prioriterade faktorn. Det handlar om att prioritera eftersom det finns många kvaliteter att ta hänsyn till.

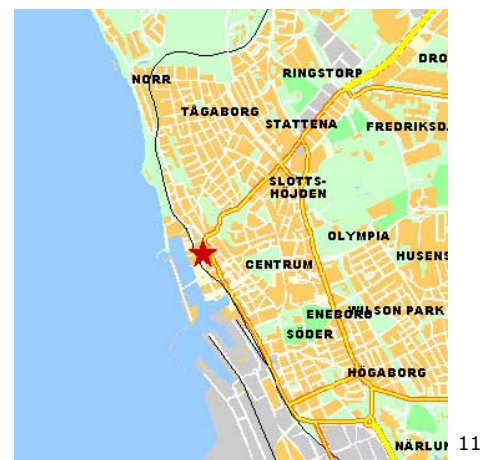
En annan viktig faktor i marin planering är anpassningen till befintliga förhållanden såsom klimat där vatten och vind spelar en roll. Det kan skilja sig markant mellan olika marina miljöer. Bebyggelse vid öppet hav är förstås mer utsatt för väder och vind än bebyggelse vid åar eller sjöar. Vid planering av vattennära bebyggelse i stadsmiljö kan det ofta vara frågan om mindre vattensamlingar och där är mötet med andra sidan vattnet något att ta hänsyn till.

När det gäller det estetiska och arkitektoniska verkar det just nu vara ett visst genomslag för 30- och 40-tals arkitektur, funktionalism. På en del håll blandas denna med post-modernistiska inslag. Det kommer att ges exempel på det senare. Det finns exempel där man har försökt gestalta en marin arkitektur med olika formspråk. Det kan yttra sig i hustak formade som skeppsskrov eller en fönstersättning som påminner om båtarnas. Även när det gäller material

och färg finns det något säreget med bebyggelse vid vatten. Det verkar vara en trend att låta olika material synligt växla i husfasaden, ex. trä och puts. Ljusare nyanser i färgsättningen är också vanligare förekommande än mörka.

Norra Hamnen i Helsingborg

Under sommaren 1999 invigdes en boställning på Norra Hamnen i Helsingborg kallad H99. Det som bl.a. presenterades var ett antal avlånga bostadsenheter i funktionalistisk anda med arkitektoniska kvaliteter i en vacker yttre miljö vid vatten.

I början och mitten av 1800-talet blev Helsingborg en modern handels- och sjöfartsstad och då fick staden också sin första hamn. I slutet av seklet beslutade staden att utvidga sin hamn och då tillkom Norra Hamnen. Med Norra

¹¹ Karta hämtad från internetplats www.gulasidorna.se

Hamnens tillkomst uppstod en ny "årsring" utanför den egentliga staden.

När den nya centralstationen, Knutpunkten, skulle byggas i mitten av 1980-talet aktualiserades frågan om vad som nu skulle hända med Norra Hamnen då stor del av hamnverksamheten flyttats söderöver. Efter ett antal arkitekttävlingar som inte ledde till något byggande beslöt sig stadsbyggnadskontoret för en annan arbetsform. En arbetsprocess med utgångspunkt från H55 och diskussioner med arkitekter förankrade i modernismen inleddes. Nu ville man ge stadsdelen en egen och tydlig profil. Planarbetet satte igång 1994 och den nya bebyggelsen stod färdig fem år senare.

Husens placering syns tydligt på denna flygbild.¹²

¹² Bild hämtad från internetplats www.helsingborg.se

Inbjudande vy över småbåtshamnen och bakomliggande bebyggelse.¹³

Under gestaltningsprocessen skissade olika arkitekter parallellt vilket tydligt framkommer i de olika byggnadskropparna på kajen. Faktorer som stadens struktur och morfologi, utblickar, stråk samt värdefulla byggnader har spelat stor roll för planläggningen. Ett förslag av arkitektkontoret Vandkunsten, Köpenhamn lyftes fram för vidare bearbetning. Man ansåg dock från kommunens sida att det fanns brister med avseende på urbana karaktärsdrag i förslaget som därför behövde bearbetas. Några av stadsbyggnadskontorets slutsatser blev att öka kajens offentlighet, förtydliga gatustrukturen och gränsen mellan halvprivat och offentligt samt undvika ett alltför trendigt och historielöst byggande.

Kajen med småbåtshamnen är öppen för offentligheten och som attraktionskraft finns ett antal caféer och krogar i husens bottenvåningar mot havet. Träd och andra gröna inslag har fått sin huvudsakliga placering mellan och bakom

¹³ Bild hämtad från internetplats www.helsingborg.se

husen i öster. Terrängen är sluttande ner mot småbåtshamnen vilket ger byggnaderna en speciell karaktär. Husen får därmed ett ståtligare utseende från vattnet än från östra sidan.

Vad finns det då för typiska drag i arkitekturen och planeringen av Norra Hamnen? Husen har funktionalistiska drag, både estetiskt och funktionellt. Troligtvis har en del av den äldre funktionalistiska bebyggelsen bakom Norra Hamnen, ex. konserthuset anno 1926, påverkat detta. Valet att bygga efter principen högst våningsantal vid vattnet och sedan något avtagande längre inåt stadskärnan är både klokt och logiskt. Utsikten är ju prioriterad och så stor del som möjligt av lägenheterna skall ha tillgång till denna.

Mycket glas på fasadernas kortsida.¹⁴

¹⁴ Bild hämtad från internetplats www.helsingborg.se

Ett båthus i funkisstil.¹⁵

Den funkisinspirerade arkitekturstilen på Norra Hamnen är egentligen inte särskilt unik och det byggs liknande hus på ex. Norra Älvstranden i Göteborg. Med varierande utsprång i fasad, skiftande fönstersättning etc. får bebyggelsen dock en tilltalande charm.

Byggnadskropparna är placerade med kortsidan mot vattnet. Precis som i fallet Tullkammarkajen är Norra Hamnen granne med en äldre stenstadsbebyggelse. Skillnaden är dock att Helsingborg har en tydligare årsring än Halmstad när det gäller bebyggelsen i de centrala delarna. Något man verkligen lägger märke till är byggnadernas inbördes placering i en rad av icke-parallella huskroppar. Det är naturligtvis inte bara för variationens skull utan för att merparten av lägenheterna ska få så bra solförhållanden som möjligt.

¹⁵ Bild hämtad från internetplats www.helsingborg.se

Den kritik som riktats mot bostäderna på Norra Hamnen är bl.a. att bebyggelsen inte har några slutna kvarter vilket de äldre husen i "årsringen" innanför har. En annan synpunkt som lyfts fram är att bostäderna är alltför lyxiga och därmed är ett boende som endast en bråkdel av helsingborgarna kan unna sig.

Vid en jämförelse med Tullkammarkajen finns det uppenbara skillnader men också sådant som förenar. Både i Helsingborg och i Halmstad är småbåtshamn i fokus som man vill värna om och skapa liv och rörelse kring. Norra Hamnen är öppen för allmänheten och på så sätt blir området en plats för möten mellan människor. Alltså inte en mötesplats bara för de som bor i området. På ett liknande sätt skulle miljön vid vattnet kunna gestalta sig på Tullkammarkajen i Halmstad. Det gynnsamma läget är också en gemensam nämnare, inte minst när det gäller närheten till centrum och alla servicefunktioner. Båda kajerna ligger med vattnet i väster och det ger ungefär samma goda solförhållanden men på Norra Hamnen har man havsutsikt i ordets rätta bemärkelse.

En stor skillnad mellan Norra Hamnen och Tullkammarkajen är att den ena ligger vid havet utan större kontakt med andra sidan medan den andra har en stadsdel 75-100 meter mittemot sig. Kontakten med bebyggelsen på andra sidan blir således starkare och mer betydelsefull för Tullkammarkajen.

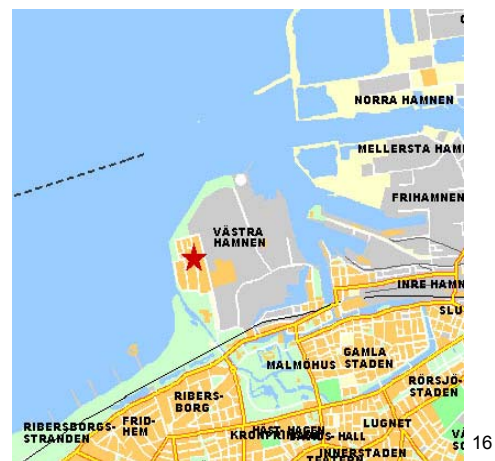
Det finns delar i planeringsprocessen av Norra Hamnen som kan ligga till grund även för andra framtida projekt och stadsförnyelser vid vatten. Stadsbyggnadskontorets starka ambition att vidmakthålla kontrollen om helheten utan att

låta olika arkitektkontor dra åt olika håll i alltför stor utsträckning är ett sådant exempel.

Västra Hamnen i Malmö

Västra hamnen i Malmö har en annan typ av marin bebyggelse. Här är det inte frågan om en mindre del inom en stadsdel utan en helt ny stadsdel som till stor del ska vara självförsörjande. Från början var det tänkt att hela stadsdelen skulle stå klar till bomässan 2001, kallad bo01. Projektet förhalades emellertid och stadsdelen är fortfarande inte helt färdigbyggd.

Ett av de mest omtalade och spektakulära husen på området är Turning Torso. Detta är en skyskrapa bestående av vridna kuber runt sin egen axel vilket ger en effektiv arkitektonisk utstrålning. Skrapan är påbörjad och många har anmält sitt intresse för köp av lägenhet i huset.

¹⁶ Karta hämtad från internetplats www.gulasidorna.se

1996 beslöt man inom EU att stödja en europeisk bomässa med ekologiskt tema. Efter svenskt initiativ utvecklades Bo01 - Framtidsstaden i det ekologiskt hållbara informations- och välfärdssamhället. Målet var att Bo01 skulle bli en framtidsstad av världsklass och stå färdig samtidigt som Sverige hade ordförandeskapet i EU. Syftet med mässan var främst att skapa debatt kring huvudfrågor såsom livskvalitet, skönhet, teknik och hållbarhet. Mässan skulle ta död på myten om att arkitektur enbart är en angelägenhet för arkitekter och beslutsfattare.

Den nya ekologiska stadsdelen, Framtidsstaden ligger väster om Ribersborgs strand i centrala Malmö. 800 bostäder - villor, radhus och flerbostadshus är planerade för området i ett ypperligt läge vid vattnet med utsikt över Sundet mot Öresundsbron och Köpenhamn. Dessutom har man Malmös centrum och medeltida stadskärna inpå knutarna med högskolan och centralstationen. Bebyggelsen är jämnhög och tät (med undantag från Turning Torso) med ett väl avvägt stadsmönster. I den nya stadsdelen har det också reserverats plats för ett europeiskt villakvarter kallad The European Village. Här har Europas länder haft möjlighet att visa upp sig.

Flygbild på Västra Hamnen där den nya bebyggelsen skymtas till vänster i bild.¹⁷

Vy mot norr. Här syns husens varierande karaktär.¹⁸

¹⁷ Bild hämtad från internetplats www.malmo.se

¹⁸ Bild hämtad från internetplats www.malmo.se

Det finns ett antal grundläggande förutsättningar för utformningen av Västra hamnen. En av dem är läget med sina storslagna kvaliteter bl.a. närhet till havet. Klimatet är en annan förutsättning där den starka vinden (upp till 30 m/s) spelar roll för utformningen. Närheten till Öresundsbron och det faktum att många av lägenheterna har utsikt över den spelar stor roll för. Den befintliga vägstrukturen är väl utbyggd vilket är gynnsamt.

Stadsplanen för Västra Hamnen är modern men har vissa rötter från de riktigt gamla stadsstrukturerna som renässansen och antiken. Den täta bebyggelsen ger en ganska intim känsla. Det 140 meter höga tornet, Turning Torso, kommer när den står klar att bli ett landmärke i stadsdelen. Stadsdelen domineras idag av bostäder tillsammans med några restauranger och caféer samt ett litet livs. I framtiden ska denna typ av verksamheter öka och med förhållandet 2/3 bostäder och 1/3 verksamheter ska Västra hamnen bli en integrerad stadsdel. Bostäderna är en blandning av flerfamiljshus, radhus, fristående villor, studentrum samt handikappanpassat boende.

Det finns utrymme för en del arkitektoniska överraskningar och spännande stadsrum. Exempel på detta är rummen mellan havet och den yttersta bebyggelsen som i stor utsträckning är offentlig och därför ställer särskilda krav på utformningen. När det gäller den yttre miljön på Västra hamnen står gröna frågor, landskapsarkitektur och biologisk mångfald i fokus. Stadsplanen innehåller åtskilliga parkmiljöer och vattenytor för visuella upplevelser. Det är en fokusering som ligger i tiden.

Fasader i skiftande utformning med utblick mot Öresundsbron.¹⁹

Konstgjord kanal genom grönskan mellan husen.²⁰

¹⁹ Bild hämtad från internetplats www.malmo.se

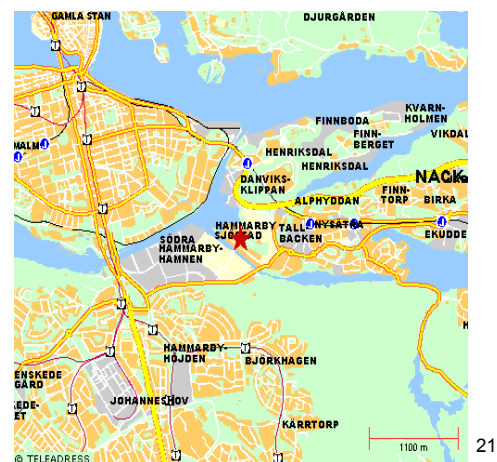
²⁰ Bild hämtad från internetplats www.malmo.se

I Norra Hamnen byggde man upp ett tiotal huskroppar men i Malmö har det alltså satsats på att bygga upp en helt ny stadsdel. Plan- och byggprocessen skiljer sig åt från Helsingborg och de olika arkitekterna förefaller ha fått en friare roll på Västra Hamnen. Det märks både i bebyggelsestruktur och i utformning där byggnadsstilen inte är lika enhetlig som på Norra Hamnen i Helsingborg. Planområdet är märkbart stort och utseendet på byggnaderna är en blandning av funkisens rena, strama drag och en post-modernistisk svulst.

På Västra Hamnen har man lett in vattnet i kanaler, vilket man inte har gjort i Helsingborg. I ett så stort planområde som det här är kan ju inte alla få direkt kontakt med vatten från sin bostad men det är eftersträvansvärt att så många som möjligt får det. Bebyggelsens placering skiljer sig också åt från Helsingborg så tillvida att merparten av huskropparna ligger med långsidan mot vattnet. Byggnaderna är placerade i ett oregelbundet men ändå definierbart mönster med slutna gårdar. Här finns naturligtvis en annan variation i bebyggelsen p.g.a. storleken på området.

Hammarby Sjöstad i Stockholm

Sydöst om Stockholms innerstad ligger Hammarby som en närbelägen stadsdel till Södermalm. Sjöstaden är uppbyggd kring Hammarby Sjö, Danvikskanalen, Sickla kanal och Hammarby sluss. Stadsdelen karaktäriseras av innerstadskänsla men är den är ändå öppen, grön och sjönära. Hela stadsdelen beräknas stå färdig år 2010 och detaljplanernas och bebyggelsens utformning präglas av tanken att Hammarby Sjöstad ska vara en naturlig fortsättning på Stockholms innerstad.

I Sjöstaden framträder särskilt kvaliteter såsom vatten, grönskan och en spännande arkitektur. Vattnet påverkar områdets atmosfär i hög grad, framförallt genom Hammarby Sjö som blir ett "stadsdelens blå öga". Det har inte funnits några planer på att anlägga konstgjorda kanaler eller sjöar och det har inte heller behövts p.g.a. den redan så naturliga kontakten med vattnet. Hammarby Sjöstad har stora naturkvaliteter i bevarade grönområden som t.ex. ekskogarna med fina strövområden. Man har haft ambitioner att skapa nya gröna ytor.

Den kanske allra största "gröna" satsningen är den på en kretsloppsanpassad stadsdel. Detta tar bl.a. sitt uttryck i miljöanpassade byggnadsmaterial, eget reningsverk, fjärrvärme med förnybara bränslen och andra nya miljötekniska lösningar.

²¹ Karta hämtad från internetplats www.gulasidorna.se

*Delar av den nya bebyggelsen.
vid Sickla kanal.²²*

Innerstadslivet på Södermalm ska så småningom sprida sig till sjöstaden men eftersom det tar tid att bygga upp en sådan innerstadspuls är det av vikt att andra kvaliteter kommer fram och att de boende får ta del av dessa. Arkitekturen är en av de viktigaste attraktionskrafterna och med flexibla lösningar och spännande formspråk ska man locka hit människor som engagerar sig i sitt boende. Engagemanget är ytterligare en betydelsefull faktor för området. Med hjälp av det underlättas miljöarbetet.

²² Bild hämtad från internetplats www.hammarbysjostad.se

Sjöstaden i ett flygbildsperspektiv.²³

Stadsdelen kommer att ha blandade funktioner med bostäder som dominerande inslag. Den kommunala och kommersiella servicen byggs upp efter hand med bl.a. skola och förskola för barn mellan 6 och 12 år. Målet är att när sjöstaden har ca. 5000 invånare ska det finnas en väl avvägd blandning av service. Utformningen sker så att bottenvåningarna ges utrymme för kontor och butik. En IT-satsning pågår också i området. Hammarby Sjöstads kollektivtrafik omfattar båt, buss och spårväg men även en bilpool kommer att finnas för invånarna.

Det är intressant att titta lite närmare på arkitekturen i stadsdelen och hur man tagit till vara det gynnsamma läget. Liksom i Norra Hamnen i Helsingborg har arkitekturen tydliga drag av funktionalism med ljus och luft i fokus. Den är naturligtvis också uppblandad med modernare former. Hushöjden varierar och generellt sett är en mycket stor del av bebyggelsen fem våningar eller

²³ Bild hämtad från internetplats www.hammarbysjostad.se

högre. Husen är omtänksamt placerade så att en så stor andel som möjligt får sjöutsikt. Raka former dominerar men i en del byggnader bryts de av med en och annan rund detalj. Känslan av innerstad får man inte bara av närheten till city utan också genom husens täta placering och dess hushöjd. Trots att formerna är raka ger planen intryck av en organisk form. Detta beror sannolikt på vägnät och andra fysiska element. Färgsättningen varierar med den ljusa färgskalan och några byggnader sticker ut lite extra genom en intensivare färg.

*Vy från Hammarbysjön och söderut.
Husens placering är anpassad till vattnet.²⁴*

²⁴ Bild hämtad från internetplats www.hammarbysjostad.se

Ljusa och rena drag i den funktionalistiska arkitekturen.²⁵

Gemensamt för alla dom tre exemplen och Tullkammarmarkajen är stadskänslan i resp. plan som härrör av stadsdelarnas närhet till city. På Tullkammarmarkajen och i Hammarby Sjöstad är mötet med andra sidan vattnet av stor betydelse. Vattnet får ju inte bli för mycket av en barriär utan istället något som förenar båda sidorna. I sjöstadens fall har man med hjälp av ett antal gång- och cykelbroar knutit samman delarna i stadsdelen. I Hammarby liksom i Malmö finns det andra tankar än att bara bygga bostäder med arkitektoniska kvaliteter. Det eftersträvas också en stark IT- och miljöprofil i planeringen och utformningen av dessa områden. Här finns det en stark vilja att bli internationellt erkända.

²⁵ Bild hämtad från internetplats www.hammarbysjostad.se